

بنه‌شناسی پیشینه پژوهش، نقد آراء درچگونگی پیدایش « بنه »

اگرچه پژوهش دربارهٔ تعاونیهای سنتی^۱ در ایران دوران نوجوانی خود را می‌گذراند، با این حال قراین نشان می‌دهد که «بنه‌ها» یکی از کهنترین و کارآمدترین تعاونیهای سنتی در ایران بوده است و در مناطق و شرایط بسیار گوناگون به‌زندگی خود ادامه داده است. «بنه‌ها» برخلاف آنچه که اغلب تصور می‌شود، با تمام دگرگونی‌ها و افت و خیزهایش هنوز «آب در کوزه» و یکی از مسایل زنده و پویای کشاورزی کهنسال ایران است و جا دارد که مورد عنایت بیشتر پژوهشگران علوم اجتماعی و مجریان و برنامه‌ریزان کشاورزی و تعاون ما قرار گیرد.

زایش و افزایش بنه‌های «خودانگیخته»^۲ غالباً «مهاجرکار»^۳ و «صیفی‌کار»^۴ در چهاردههٔ گذشته، در مناطق گرمسیری و جنوب خط خرما

۱- دربارهٔ معنای اصطلاحی «تعاونی سنتی» آفتور که مورد نظر نگارنده است و تفاوت آن با سایر «یاریگریهای سنتی» همچون «خودیاری» و «همیاری» و «دگریاری» و... نک به : مرتضی فرهادی. «گونه‌شناسی یاریگریها و تعاونی‌های سنتی در ایران». کیهان فرهنگی سال دوم، ش ۱۰ (دیماه ۱۳۶۴). ویا مفصلتر و دقیقتر از آن در:

مرتضی فرهادی. «گونه‌شناسی «یاوریها» و «یاریگریهای» سنتی در ایران». نامه علوم اجتماعی. دورهٔ جدید. ش ۱ (پاییز ۱۳۶۷). دانشکدهٔ علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

۲-۴- «خودانگیخته» در برابر «یرانگیخته» و «مهاجرکار» در برابر «بومی‌کار» و

و به‌ویژه در کنار راههای مواصلاتی این مناطق تاییدی بر این مدعا است. امروزه افزون بر ضرورت تکمیل پژوهشهای موجود در باره «بنه‌های» قبل از اصلاحات ارضی و تغییرات و مرگ و میر آنها پس از آن، پژوهش درباره دلایل گسترش بنه‌های «مهاجر» یادشده در سطور پیش و پیگیری روند کار بنه‌های «برانگیخته» پس از انقلاب اسلامی (ده هزار مشاع تا پایان سال ۱۳۶۶)^۵، یکی از کارهای اساسی مربوط به مسائل ارضی، کشاورزی و تعاونی ایران است و لازم است از دیدگاههای مختلف مورد پژوهش قرار گیرد، تا با گشودن راز و رمز موفقیت بنه «خودانگیخته» در گذشته و حال و مشکلات تعاونی‌های رسمی به‌طور اعم و بنه‌های «برانگیخته» (مشاعها)^۶ و از آن جمله تمایل به افراز زمین و کار فردی در پاره‌ای از آنها به‌طور اخص^۷، راه برای گزینش و تشویق یکی از آزموده‌ترین نظامهای کشاورزی ایران هموار شود.

«صیفی کار» در مقابل «شتفی کار» و «غله کار». نك به: گونه‌شناسی نگارنده از بنه‌ها در: شیوه‌ها و زمینه‌های یاریگری در شهر و روستا. تهران، ۱۳۶۶. (پلی‌کپی) دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی.

۵- نك به: نگرشی بر مسئله زمین و فعالیتهای هیأت‌های هفت نفره واگذاری زمین در آئینه آمار. تهران، ۱۳۶۷. انتشارات ستاد مرکزی. ص ۴ و ۹.

۶- درباره مشاعها وسایل ومشکلات آنها نك به:

الف) - هوشنگ بافکر، ابراهیم زاهدی عبقری، جواد نیازی، ناصر یزدانی و غلامرضا حیدری. بررسی مسائل مربوط به واگذاری زمین و تشکیل واحدهای تولیدی مشاع در منطقه جیرفت. تهران، ۱۳۶۳. وزارت کشاورزی و عمران روستایی.

ب) - هوشنگ بافکر، جواد نیازی، غلامرضا حیدری، ناصر یزدانی و ابراهیم زاهدی عبقری. بررسی مسایل مربوط به واگذاری زمین و واحدهای تولیدی مشاع در گرگان و گنبد. تهران، ۱۳۶۳. وزارت کشاورزی و عمران روستایی.

۷- گاه سخنهای منتشر نشده‌ای درباره موفقیت برخی مشاعها به گوش می‌رسد:

آقای اسحاق حسینی یکی از مسؤولین باتجربه در امر مشاعها به‌نگارنده اظهار می‌داشتند که طی سالهای ۱۳۵۹-۱۳۶۳، شاهد موفقیت ۱۵۰ مشاع از ۲۰۰ مشاع قم بوده‌اند.

افزون بر فواید کاربردی، پژوهش دربارهٔ بنه‌ها، به‌عنوان یک سازمان اقتصادی - اجتماعی نهادی، موضوع پژوهش علوم اجتماعی و به‌ویژه جامعه‌شناسی روستایی، مردم‌شناسی اقتصادی، اقتصاد کشاورزی، بوم‌شناسی و جغرافیای انسانی^۸، تعاون و غیره است و می‌تواند در بالندگی علوم اجتماعی در ایران مؤثر افتد.

پیشینه پژوهش در بارهٔ بنه‌ها

تا حد اطلاع، نخستین کسی که از وجود «بنه» در ایران سخن گفته و آنرا تعریف و توصیف کرده، جی. پی. تیت Tate انگلیسی است که بین سالهای ۱۹۰۲-۵ به‌عنوان نقشه‌بردار کمیسیون حل اختلاف مرزی ایران و افغانستان در سیستان به‌سر می‌برده است.

وی در چند صفحه دربارهٔ «پاگاو» (بنه)های سیستان ایران و افغانستان و انواع آن «پاگونمی» و «پاگو تحویل»، مالکیت زمین پاگاوها و مال‌الاجاره و نحوهٔ مشارکت اعضاء پاگاوها در لایروبی شبکهٔ آبیاری منطقه و غیره سخن گفته، و جالبتر آن که وی در ۸۳ سال پیش «پاگاو» (بنه) را به‌عنوان یک سازمان زراعت جمعی دیده است.^۹

نخستین ایرانی که از «بنه» به‌عنوان یک اصطلاح کشاورزی سخن گفته و آنرا به‌زعم خود تعریف کرده، شادروان دکتر تقی بهرامی، صاحب کتاب مشهور «فرهنگ روستایی» (دایره‌المعارف فلاحی)^{۱۰} می‌باشد. البته شادروان بهرامی به‌خلاف «تیت» بنه را واحد کشاورزی دیده است و نه یک نظام و سازمان تعاونی.

۸- گفتنی است که بیشتر مطالعات دربارهٔ بنه توسط جغرافیادانان ایران انجام شده است.

۹- جی. پی. تیت. سیستان. به‌کوشش غلامعلی رئیس‌الذاکرین. مشهد، ۱۳۶۲. ادارهٔ

کل ارشاد اسلامی سیستان و بلوچستان. ص ۲۷۳-۲۷۶.

۱۰- تقی بهرامی. فرهنگ روستایی (دائرةالمعارف فلاحی). تهران ۱۳۱۷/۰۶.

«گاو آهن را يك جفت گاو می کشد و دوجفت گاو عموماً واحد رعیتی را تشکیل می دهد که آن را يك بنه چهار گاوی می نامند، بنه شش گاوی هم است، هر گاوی به يك پا کار منعلق است و بنه چهار گاوی را چهار پا کار بار رعیت و بنه شش گاوی را شش رعیت اداره می کنند ... در نسق بندی دهات اطراف تهران بنه چهار گاوی و شش گاوی واحد رعیتی است، ولی در شهرستانها، بیشتر روی زوج نسق بندی می شود، یعنی واحد رعیتی دو گاو است»^{۱۱}.

بیست سال پس از انتشار کتاب «ارزیابی کشاورزی» بهرامی به تعریف دقیقتری از «بنه» در دایره المعارف فارسی برمی خوریم :

« بنه » در اصطلاح کشاورزی مقداری از زمین زراعتی (است) که عمل رعیتی در آن با ۴ یا ۶ یا در بعضی دهات ۸ گاو انجام می گیرد، در ایران غالباً چند نفر زارع گاودار در کشت يك بنه با یکدیگر شرکت می کنند»^{۱۲}.

اما اولین اثر مهمی که از «بنه» با نامهای محلی مختلف و از مناطق متفاوت سخن گفته است، کتاب گران سنگ «مالك و زارع در ایران» می باشد. اما از آنجا که خانم لمپتون این مسأله را همچون دکتر بهرامی در قالب «جفت» (واحد کشاورزی) دیده است، و با «بنهها» به صورت فرعی و غیر مستقیم برخورد کرده، مطالب آن در این زمینه، اغلب برای پژوهشگران کمتر شناخته شده است و در نتیجه در کتابهای جامعه شناسی روستایی و تحقیقات و نوشته های بنه شناسان ایران انعکاس نیافته است. خانم لمپتون به طور مستقیم و غیر مستقیم در صفحات مختلفی از کتاب و به ویژه در فصل های ۱۶ و ۲۳ آن، از وجود بنه ها در اسدآباد همدان و بروجرد و «ورزقان» «آذربایجان» و «خیر» و جهرم و دازاب و

۱۱- تقی بهرامی . ارزیابی کشاورزی . تهران، ۱۳۲۵ . ص ۱۵۰ .

۱۲- لغتنامه دهخدا . حرف «ب» . ص ۳۳۵ . به نقل از: غلامحسین مصاحب و دیگران

«قرابولاغ» فارس و باشت و ممسنی و مناطقی از سیستان و بلوچستان و استان کرمان و خراسان و «عقیلی» شوشتر و.... سخن می گوید.^{۱۳}

زاویه دید و نحوه برخورد خانم لمپتون نسبت به بنه‌ها، سبب شده که وی نیز همچون دکتر بهرامی به جنبه‌ها و روابط تعاونی کشاورزان در داخل بنه کمتر توجه کرده و یا اصولاً بی‌توجه باشد. در همین جا باید گفت که نظریه خانم لمپتون درباره تکروری کشاورزان ایرانی نیز از همین بی‌توجهی ناشی شده است.^{۱۴}

اگر خانم لمپتون بیشتر از طریق مصاحبه و مشاهده^{۱۵} به درک بنه‌ها هر چند غیر مستقیم توفیق یافته است. بطروشفسکی وجود بنه‌ها را از مطالعات تاریخی خود باز یافته، گرچه شاید به خاطر قلت منابع تاریخی در این زمینه - اطلاعات فراوان و درخور آن چنان که باید به دست نمی‌دهد.^{۱۶}

شادروان آل احمد در کتاب «تات نشینهای بلوک زهرا» برای نخستین بار معرفی نسبت دقیق از نوعی بنه («بنه فرسایش یافته»)^{۱۷} در دو روستای «سگرآباد» و «ابراهیم‌آباد» بویین قروین پرداخته است. وی «بنه» را به عنوان نوعی سازماندهی کار کشاورزی دانسته و روابط بنه‌ها را با مسأله تقسیم آب و آبیاری مطرح می‌سازد.^{۱۸}

۱۳- لمپتون . مالك و زارع در ایران . ترجمه منوچهر امیری . تهران ، ۱۳۴ . بنگاه ترجمه و نشر کتاب . صفحه‌های : ۳۸ ، ۳۱۹ ، ۵۲۲ ، ۵۲۳ ، ۵۲۵ ، ۵۲۶ ، ۶۴۰ ، ۶۴۴ ، ۶۴۸ و ۶۴۹ .

۱۴- لمپتون . همان منبع . ص ۶۸۴ .

۱۵- همان منبع . مقدمه مترجم . ص ۱۰ .

۱۶- ایلیا پولویچ بطروشفسکی . کشاورزی و مناسبات ارضی در ایران عهد مغول .

ترجمه کریم کشاورز . تهران ، ۱۳۵۵ . انتشارات نیل . ص ۴۵۶-۴۵۹ و ۵۶۴-۵۶۵ .

۱۷- در برابر « بنه کامل » . نام گذاری از نگارنده است .

۱۸- جلال آل احمد . تات نشینهای بلوک زهرا . تهران ۱۳۵۳ (چاپ چهارم) .

امیر کبیر . ص ۲۴-۲۹ .

پس از «تات نشینها»، آقای هوشنگ ساعدلو در ۱۳۴۷ در جزوه درسی پلی‌کپی شده‌ای به‌نام «اقتصاد کشاورزی» در حدود پانزده صفحه در باره «سازمانهای تولید زراعی سنتی ایران» (بنه‌ها) مطالب تازه‌ای را مطرح کرده‌اند که عبارت است از يك «بنه دیمکار»^{۱۹} در «کوره» دهی نزدیک لار^{۲۰} و يك «بنه فرسایش یافته» از محمودآباد اصفهان^{۲۱} و بالاخره معرفی بنه‌های سه دهکده «خوزین» و «دولت‌آباد» و «زوار» در دشت قزوین^{۲۲}.

آقای ساعدلو در این جزوه بنه‌ها را «منطقیترین سازمان‌های تولیدی اکثر روستاهای ایران در انطباق با شرایط طبیعی» دانسته^{۲۳} و معتقد است که: «بنه‌ها و صحراها می‌توانند به‌بهترین سازمانهای تعاونی روستایی ایران تبدیل شوند»^{۲۴}.

ساعدلو در ده سال بعد، در کتاب «مسایل کشاورزی ایران»، در هنگام نقد کتاب «بنه» و با احاطه‌ای که به‌مسایل اقتصادی کشاورزی و جامعه‌شناسی روستایی ایران داشته‌اند، در بیست و شش صفحه، به‌صورت فشرده نظریات و دانسته‌های خود را در زمینه بنه‌ها و دورنمای آینده آنها، همراه با تاریخچه مختصر اما بسیار مفیدی از مطالعات «ده‌شناسی» در ایران ارائه کرده‌اند^{۲۵}.

گفتنی است که پیش از «اقتصاد کشاورزی» بنه‌هایی از «ابراهیم آباد» نیشابور نیز معرفی شده‌اند که پژوهش آقای موریوانو و آقای

۱۹- نام‌گذاری از نگارنده است.

۲۰- هوشنگ ساعدلو. اقتصاد کشاورزی. تهران، ۱۳۴۷. انتشارات دانشکده

اقتصاد دانشگاه تهران. (پلی‌کپی). ص ۸۴-۸۶.

۲۱- هوشنگ ساعدلو. همان منبع. ص ۸۹-۹۴.

۲۲- همان منبع. ص ۹۴-۹۸.

۲۳ و ۲۴- همان منبع. ص ۹۸.

۲۵- هوشنگ ساعدلو. مسایل کشاورزی ایران. تهران، ۱۳۵۷. انتشارات رواق.

طالب می‌باشد.^{۲۶}

اما عظیمترین کار در توصیف بنه‌ها، کتاب «بنه» (نظام‌های تولید زراعی جمعی قبل و بعد از اصلاحات ارضی) است که انتشار آن در سال ۱۳۵۱، به‌راستی نقطه عطفی در بنه‌شناسی ایران به‌شمار می‌آید.

آقای صفی‌نژاد در این کتاب نمونه‌هایی از بنه‌های جنوب تهران و خراسان و سیستان، یردسیر کرمان و... را معرفی کرده‌اند.^{۲۷} کتاب «اسناد بنه‌های شهری (غاروفشاقویه)»، توسط همین نویسنده در سال ۱۳۵۶ به‌چاپ رسیده است.^{۲۸}

لازم به‌یادآوری است که آقای صفی‌نژاد، شش‌سال پیش از چاپ کتاب «بنه»، در کتاب «منوگرافی ده طالب‌آباد»، بنه‌های این روستای ورامین را نیز معرفی کرده است.^{۲۹}

در شروع اصلاحات ارضی به‌جهت مختلف و از آن‌جمله عدم شناخت کافی^{۳۰}، به‌نظام بنه‌ها به‌عنوان الگوی جاافتاده‌ای برای آینده کشاورزی ایران توجه کافی نشد. اما پس از گذشت حدود یک دهه از این اصلاحات و بروز عوارض مختلف و منجمله کوچک شدن قطعات زمینهای کشاورزی، وزارت تعاون و امور روستاها به‌فکر مطالعه بنه‌ها و بررسی امکان تشکیل

۲۶- موریوانو - مهدی طالب. منوگرافی ابراهیم‌آباد نیشابور. تهران، ۱۳۴۵. مؤسسه تحقیقات اجتماعی. ص ۲۰ و ۲۵ - ۲۷

۲۷- جواد صفی‌نژاد. بنه (نظام‌های تولید زراعی جمعی قبل و بعد از اصلاحات ارضی). تهران، ۱۳۵۳ (چاپ سوم). انتشارات توس.

۲۸- جواد صفی‌نژاد. اسناد بنه‌ها (اسناد بنه‌های شهری). تهران، ۱۳۵۶. دانشکده علوم اجتماعی و تعاون.

۲۹- جواد صفی‌نژاد. طالب‌آباد (نمونه جمعی از بررسی یک ده). تهران، ۱۳۵۵. دانشکده علوم اجتماعی و تعاون.

۳۰- دلایل این بی‌توجهی را نک به: مرتضی فرهادی. زمین‌ها و شیوه‌های یاریگری در جوامع شهری و روستایی. تهران، ۱۳۶۵. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی. (پای‌کپی). ص ۱۵-۶.

گروههای زراعت جمعی (مشاعها) افتاد و به‌همین خاطر پژوهشگران این وزارتخانه در ۱۹ روستا در چهار منطقه فسا، باختران، اسلام‌آباد و نیشابور به تحقیق پرداختند. حاصل کار گزارشی است در ۱۱۸ صفحه پللی‌کپی شده، شامل خلاصه‌ای از سوابق برخی یاریگریهای سنتی و بنه‌ها در این مناطق.

مطالب تازه این گزارش، وجود «بنه‌های فرسایش یافته» در روستای «چنانگای» در اسلام‌آباد غرب (شاه‌آباد سابق) می‌باشد.^{۳۱}

آخرین مطلبی که پیش از انقلاب درباره بنه‌ها به‌چاپ رسیده، مقاله زنده و ارزنده‌ای از آقای سیروس سلمان‌زاده است. در این نوشته از «بن‌کو» (بنه فرسایش یافته) سازمان کار سنتی کشاورزان دزفول و همچنین تشکیل گروههای زراعت جمعی زارعین مهاجر اصفهانی (بنه‌های خودانگیخته و مهاجر کار جدید) و کارآمدی آنها سخن به‌میان آمده است. در این مقاله همچنین کار دوتن از پژوهشگران آلمانی درباره «بن‌کو» معرفی شده است.^{۳۲}

«... گروههای کار جمعی که در دزفول به‌نام «بن‌کو» معروفیت داشته‌اند، توسط «اهلرز»^{۳۳} در سال ۱۹۷۳ و «گودیل»^{۳۴} در سال ۱۹۷۴

۳۱- داراب شریف‌پور، مرتضی مجتهدزاده و محمود علیمراد. بررسی امکان تشکیل گروههای زراعت جمعی. تهران، ۱۳۵۵. دفتر تحقیقات تعاونی (پلی‌کپی).
۳۲- سیروس سلمان‌زاده. «نوآوری در نظام کشاورزی سنتی شمال خوزستان». مجله علمی کشاورزی. ش ۴ (آبانماه ۱۳۵۶). دانشکده کشاورزی دانشگاه جندی شاپور. ص ۵ و ۵.

33 - Ehlers, von-Eckart. (1973). "Bunvar Shami-Siah Marsoor, Methoden und Probleme der Landreform in Khuzistan, Sudiran," (Bunvar Shami-Siah Marsoor, Methods and Problems of Land Reform in Khuzistan, Southern Iran), Zeitschrift fur Ausländische Landwirtschaft. Jahrgang 12, Herftz.

Ehlers, Von Eckart and Goodell, Grace. (1975). Traditionelle und moderne Formen der Landwirtschaft in Iran, Siedlung, Wirtschaft und Agrarsozialstruktur im nordlichen Khuzistan seit dem Ende des 19. Jahrhun derts. (Traditional and Modern Forms of Agriculture in Iran-Settlement,

مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. بررسی اول مربوط به روستای «بنوارشاهی» و «سیاه منصور» در پنج کیلومتری جنوب شرقی شهر دزفول و تحقیق دوم مربوط به روستای «شوهان» در ۱۸ کیلومتری جنوب غربی شهر دزفول بوده است...»^{۳۵}

در شش سال گذشته مرکز تحقیقات روستایی وزارت کشاورزی و عمران روستایی، مطالعاتی را دربارهٔ مشاعها (بندهای برانگیخته) پی که حاصل لوایح قانونی مربوط به اصلاحات ارضی اسلامی و هیأت‌های هفت نفرهٔ واگذاری زمین می‌باشد، شروع کرده که برخی از گزارش‌های آن همچون بررسی مشاعهای جیرفت^{۳۶} و گرگان و گنبد^{۳۷} منتشر شده‌اند. و کار بر روی مشاعهای مناطق دیگر ادامه دارد. در این دو گزارش پس از بیان کلیاتی دربارهٔ اوضاع جغرافیایی و اقتصادی و جمعیتی منطقه تاریخیچه‌ای از اصلاحات ارضی و شکل‌های بهره‌برداری و تولید زراعی آن پیش از انقلاب، تحولات پس از آن و تکوین و تصویب لوایح قانونی اصلاحات ارضی اسلامی و هیأت‌های هفت نفره، شکل‌گیری مشاعها،

Economic Systems, Agrarian Social Structure in Northern Khuzistan since the end of 19th Century).
Marburg, Germany: Geographischen Institutes der Universität Marburg.

34 - Goodell, Grace. (1974). "Some Aspects of Village Social Structure and Family Life in Northern Khuzistan," (A Paper Presented in the Social Sciences and Problems of Development Conference, held in Shiraz, Iran).

۳۵- سیروس سلمان‌زاده. همان منبع. ص ۴ و ۵.

۳۶- هوشنگ بافکر، ابراهیم زاهدی‌عبری، جواد نیازی، ناصر یزدانی و غلامرضا حیدری. بررسی مسایل مربوط به واگذاری زمین و تشکیل واحدهای تولیدی مشاع در منطقهٔ جیرفت. تهران، ۱۳۶۱

۳۷- هوشنگ بافکر، جواد نیازی، غلامرضا حیدری، ناصر یزدانی و ابراهیم زاهدی‌عبری.

بررسی مسایل مربوط به واگذاری زمین و واحدهای تولیدی مشاع در گرگان و گنبد. تهران، ۱۳۶۳.

نارساییها، مسایل و مشکلات آنها مطرح و در پایان توسط پژوهشگران پیشنهاداتی ارائه شده است.

آخرین مطالب قابل توجهی که دربارهٔ بنه‌ها، در این اواخر به چاپ رسیده، دو مقالهٔ جالب و روشنگر دربارهٔ «یازو» (بنهٔ هم‌ترازانه)^{۳۸} در شمال خراسان^{۳۹} و نقش عوامل تولید در شکل‌یابی روشهای تولید گروهی و ساختار قدرت، بانمونهٔ «پاگاو»های سیستان در اواخر دوران قاجاریه می‌باشد^{۴۰}.

نوع بنه‌های معرفی شده در مقالهٔ «یازو» از تازگی خاصی برخوردار است. این مسأله در مورد «همبازی» (بنهٔ هم‌ترازانهٔ دیم‌کار) که از روستاهای پرباران ساری، در پاورقی همین مقاله معرفی شده است نیز صادق است.

معرفی گونه‌های جدید بنه و پیگیری کار بنه‌ها در مناطق دیگر ایران نشان خواهد داد که تحلیل و طبقه‌بندی (گونه‌شناسی) بنه‌ها به-تجدید نظر فراوانی نیازمند است^{۴۱}.

آراء در چگونگی پیدایش «بنه‌ها»

فهم دلایل پیدایش «بنه‌ها» در تاریکیهای تاریخی و ماقبل تاریخی

۳۸- نامگذاری داخل پراتر از نگارنده.

۳۹- محمد حسین پاپلی یزدی - جلیل حسن‌پور رضوی. «یازو، نمونه‌ای از نظام سنتی بهره‌برداری جمعی در شمال خراسان». مجموعهٔ مقالات سمینار جغرافی (شمارهٔ ۳). به کوشش محمد حسین پاپلی یزدی. مشهد، ۱۳۶۵. ص ۳۷۷-۴۰۷.

۴۰- حسن ضیاء توانا. «نقش عوامل تولید در شکل‌یابی روشهای تولید گروهی و ساختار قدرت». مجموعهٔ مقالات جغرافیایی (شمارهٔ ۳). ص ۳۲۵-۳۴۷.

۴۱- در این نوشته - تا حد اطلاع - تکیه بر کتابها و مقالات چاپ شده وپلی‌کپی بوده است. کار بر روی پایان‌نامه‌های تحصیلی که لازم نیز هست، کار جداگانه‌ای را در خور می‌باشد. در صفحات آینده نگارنده به برخی از پایان‌نامه‌های دانشکدهٔ علوم اجتماعی دانشگاه تهران اشاراتی خواهد داشت.

۸۲ فصلنامه تحقیقات جغرافیائی

جدول شماره یک
نام "بنه" و اعضا آن در مناطق مختلف ایران با ذکر منبع

ردیف	مشخصات		نام سربینه	نام سایر اعضا	گزارشگر	منبع
	نام منطقه	نام بنه				
۱	آذربایجان	جفت	همیا	کشاورز- ترسه	لمپتون	مالک و زارع در ایران، ۶۴۰.
۲	آمل (دورانه سر)	گوشته	—	تیموج - مرزبند - میرآب، نشاءگر، گاوپتو	فرهادی	یادداشت‌های شخصی
۳	آمل (زشکلا)	گاوشته	—	آبیار - نشاءگر	ناصرالدین طاهری	گاوشته در روستای "زشکلا" رشت سرآمل * ۱۳۶۷.
۴	اسلام‌آباد غرب (جفاچنگا)	بنه	سربینه	—	شریف‌پور و دیگران	***
۵	اصفهان (محمودآباد)	طاق	سرطاق	—	هوشنگ ساعدلو	اقتصاد کشاورزی، ۸۹.
۶	ایذه (جم ریحان)	قراع	—	—	غلامحسین صالحی	متوگرافی ده جم ریحان. یادداشت‌های شخصی.
۷	بافت (گروندشت وخالصه)	دانگ	شحنه- سرزعمیم	زعمیم	فرهادی	یادداشت‌های شخصی.
۸	بردسیر (احمدآباد)	حراشه	سرزعمیم	بازعیم	صفی‌نژاد	بنه، ۲۶۰.
۹	بیمپور	—	سرزعمیم	زعمیم- دهقان	لمپتون	مالک و زارع، ۶۴۶، ۰۰۰.
۱۰	بهبهان	درکار	میرمات	مهرگلور	صفی‌نژاد	بنه، ده.
۱۱	بهرجند (علی‌آباد وگبو)	تیرکار	سالار	دهقان	لمپتون	مالک و زارع.
۱۲	تربت جام	صحرا	سرسالار	بی‌سالار- گاوپرد	صفی‌نژاد	بنه، ده.
۱۳	تربت حیدریه	صحرا	سرسالار	دهقان	صفی‌نژاد	بنه، ده.
۱۴	تهران	بنه	سرآبیار	دم‌آبیار- برزگر	لمپتون	مالک و زارع، ۵۲۹.
۱۵	جهرم ***	حراشه	رفین سفید	—	لمپتون	مالک و زارع، ۵۲۵.
۱۶	حاجی‌آباد (جایین وفارقان)	حراشه	سرزعمیم - رئیس	نمله	فرهادی	یادداشت‌های شخصی.
۱۷	حاجی‌آباد (ارزویییه واططاع)	دونگ	—	—	فرهادی	یادداشت‌های شخصی.
۱۸	خوزستان (خلف‌آباد)	خیفین	—	بازیار	لمپتون	مالک و زارع، ۶۴۴.

* - کار دانشجویی تحت نظر نگارنده.

*** - داراب شریف‌پور، مرتضی مجتهدزاده و محمود علمراد. بررسی امکان تشکیل گروه‌های زراعت جمعی. تهران، ۱۳۵۵.

وزارت تعاون و امور روستاها، (پلی‌کپی). ص ۱۱.

*** - "حاجی‌آباد" شهرکی است میانه راه سیرجان به بندرعباس و جزو استان هرمزگان.

جدول شماره ۲
نام بنه و اعضاء آن در برخی مناطق ایران با ذکر منبع

ردیف	مشخصات		نام سربنه	نام سایر اعضاء	گزارشگر	منبع
	نام بنه	نام منطقه				
۱	داراب (۶۸٪ روستاهای منطقه)	—	—	—	مهندسین مشاور	گزارش مقدمه ماتی توسعه عمران منطقه داراب. سازمان برنامه ص ۱۵۸ - ۲۱۲.
۲	دره‌گز	پیکال	سربیکال	دهقان	صفی‌نژاد	بنه، صفحه ۵۵.
۳	دزفول (بنوآرحسین)	بنکو	سربنکو	سلیمان زاده	سلیمان زاده	مجله علمی کشاورزی، ۷.
۴	دزفول	بنه	ایبار-سربنه	دم‌ایبار	سلیمان زاده	مجله علمی کشاورزی، ۱۲.
۵	رفسنجان (عبدالله آباد و رحمت آباد)	دانگ	سرزیم	مرد	لمپتون	مالک و زارع، ۵۲۳.
۶	رفسنجان (نوق)	حراشه	بهمرد	مرد	فرهادی	یادداشت‌های شخصی.
۷	ری (نظرآباد)	بنه	آبیار	بزرگر	صفی‌نژاد	بنه، صفحه ۵۵.
۸	زابل	پاگاو	سالار	دهقان	پاپلی یزدی - رضوی	مجموعه مقالات سمینار جغرافیائی، ۳۷۸.
۹	ساری	همیازی	—	—	پاپلی یزدی، رضوی	مجموعه مقالات، ۳۷۵.
۱۰	سنندج	جوغ	سرجوخ	—	لمپتون	مالک و زارع، ۵۱۶.
۱۱	سیرجان (ملکه بادودارستان)	چراشه	سرزیم	شریک	فرهادی	یادداشت‌های شخصی.
۱۲	سیستان	پاگوشمی	—	—	جی. بی. تیت	سیستان، ۲۷۲.
۱۳	سیستان	پاگوتوپیل	—	—	جی. بی. تیت	سیستان، ۲۷۲.
۱۴	سیستان	پاگاو	سالار	کشتگر	صفی‌نژاد	بنه، صفحه ۵۵.
۱۵	سیستان	نویل	سالار	—	ضیاء ترانا	مجموعه مقالات سمینار، ۳۴۴.
۱۶	شوشتر (عقیلی)	غمی	—	سنگار-بزرگر	لمپتون	مالک و زارع، ۶۴۲.
۱۷	شهداد	عیش	—	—	لمپتون	مالک و زارع، ۶۴۲.
۱۸	شیراز	—	سرزیم	—	اسمایل جمعی	شش‌دانگی، ۶۲، ۶۱، ۲۵.
۱۹	شیراز (مینودشت)	—	—	—	—	۷۳، ۷۹ و ۸۰.
۲۰	شیراز	حراشه	سرحراشه	دهقان	صفی‌نژاد	بنه، ۵۵.
۲۱	طبری	سرکار	سالار	خرکار	صفی‌نژاد	بنه، ۵۵.
۲۲	فارس (خیز)	بندگاو	گاو بند	—	لمپتون	مالک و زارع، ۶۴۲.
۲۳	فارس	صحرا	سرسالار	دهقان	پاپلی یزدی، رضوی	مجموعه مقالات، ۳۷۸.

۸۴ فصلنامه تحقیقات جغرافیائی

جدول شماره ۳

نام "بنه" و اعضا آن در برخی مناطق ایران با ذکر منبع

ردیف	مشخصات		نام بنه	نام سرینه	نام سایر اعضا	گزارشگر	منبع
	نام منطقه						
۱	فردوس	سرکار	سالار	برسالار	صفی نژاد	بنه، ده.	
۲	فردوس	سرکار	سرکار	دهقان	پاپلی یزدی، رضوی	مجموعه مقالات، ۳۷۸، ۰۰۰۰.	
۳	فاینات (دهات اریایی)	تیرکار	سالار	برزگر	لمپتون	مالک و زارع، ۵۲۱.	
۴	قزوین (بلوک زهرا)	بنه	سرینه	—	آل احمد	تات نشینهای بلوک زهرا، ۲۴.	
۵	قزوین	بنه	سرینه	وربنه	صفی نژاد	بنه، ده.	
۶	قزوین (کمال آباد)	بنه	—	—	هوشنگ الیاسیان	تحقیق اجتماعی روستاهای دشت قزوین، سازمان عمران قزوین، ۱۳۴۸، ص ۷۴.	
۷	قمش (کهروه)	لوک	سوطاق	همیار	صفی نژاد	مبانی جغرافیای انسانی، ۱۶۵.	
۸	کاشمر	صحرا	سالار	دهقان	نیک خلق، شهباز فیعی	منوگرافی ابراهیم آباد کاشمر.	
۹	کاشمر	صحرا	جغ سالار	بی سالار	حسین تقی پور	بنه، ده.	
۱۰	کرج	بنه	—	—	صفی نژاد	بررسی وضع بنه در روستای ولیان، ۲۴.	
۱۱	کردستان (سقز)	جفت	—	—	لمپتون	مالک و زارع، ۶۴۸.	
۱۲	کردستان	بجوغ	سرچوغل	دهقان	پاپلی یزدی، رضوی	مجموعه مقالات، ۳۷۸، ۰۰۰۰.	
۱۳	کرمان	حرانه	سرزعیم	بازعیم	صفی نژاد	بنه، ده.	
۱۴	کهکیلویه (باشت)	خیش	—	بازیار	لمپتون	مالک و زارع، ۶۴۴، ۰۰۰۰.	
۱۵	کهکیلویه	درکار	میرمات	میرکلور	صفی نژاد	بنه، ده.	
۱۶	گرمسار	بنه	سرینه	پاپنه	صفی نژاد	بنه، ده.	
۱۷	لار (کورده)	صحرا	—	—	هوشنگ ساعدلو	اقتصاد کشاورزی، ۸۴ و ۸۵.	
۱۸	مشهد (خیابان وشادگان)	صحرا	سرسالار	سالار- سردهقان - دهقان	لمپتون	مالک و زارع، ۵۲۴، ۰۰۰۰.	

جدول شماره ۲

نام "بنه" و اعضا آن در برخی مناطق ایران با ذکر منبع

ردیف	مشخصات		نام بنه	نام سربنه	نام سایر اعضا	گزارشگر	منبع
	نام منطقه						
۱	ممسنی	—	—	گاوبند	بازیار	لمپتون	مالک و زارع، ۲۰۰۰، ص ۶۴۱.
۲	نیشابور (ابراهیم‌آباد)	صحرا	—	سالار	—	موریانو - مهدی طالب	ابراهیم‌آباد نیشابور، ۲۱.
۳	نیشابور (دهستان سروایت)	بازو	—	سریازو	دهقان	پایلی‌یزدی، رضوی	مجموعه مقالات، ۲۶۹، ص ۴۶۹.
۴	ورامین	بنه	—	آبیار	برزگر	صفی‌نژاد	بنه، ده.
۵	ورزقان	جفت	—	—	—	لمپتون	مالک و زارع، ۲۰۰۰، ص ۶۴۵.
۶	همدان (سزن رزن)	دنگ	—	—	—	فرهادی	یادداشت‌های شخصی.

در ایران و دیگر کشورهای جهان، و مهمتر از آن فهم دلایل تداوم بنه‌ها در تغییرات و دگرگونی‌های پیوسته تاریخ کشاورزی کهنسال ما از سویی و در شرایط متفاوت اقلیمی و جغرافیایی و فنی و..... از سوی دیگر، هم از لحاظ نظری و پیشبرد کار علوم اجتماعی و به‌ویژه «جامعه‌شناسی تعاون» و مردم‌شناسی اقتصادی و بوم‌شناسی انسانی و هم از لحاظ کاربردی و عملی دارای اهمیت بسیار است. اگر به درستی دانسته شود، تحت چه شرایطی بنه‌ها به‌وجود آمده و مهمتر از آن این که تحت چه شرایطی تغییر و تداوم یافته‌اند، می‌توان دانست که آیا چشم‌امیدی بر این تجربه طولانی در شرایط فعلی و آینده کشاورزی ایران می‌توان داشت و یا نه؟ برای مثال آیا می‌توان از این تجربیات در کارآمد کردن هر چه بیشتر تعاونیهای رسمی به‌طور اعم و «مشاعها» (بنه‌های برانگیخته) و تعاونی‌های تولید کشاورزی به‌طور اخص سود جست؟

گفتنی است نظریاتی که تا به حال درباره دلایل پیدایش بنه‌ها عنوان

شده است، گرچه از جهات گوناگون اشکال پذیر می‌باشند، اما چهار-
چوبهایی برای تفکر و انگیزه‌هایی را برای پژوهش بیشتر فراهم
ساخته‌اند.

ما در این‌جا نه قصد و نه توان آن‌را داریم که دلایل پیدایش و دلایل
تداوم بنه‌ها را از یکدیگر تفکیک کرده، و دلایل هر دسته را بازشناسیم،
بلکه تنها می‌خواهیم در پرتو اطلاعات تازه‌تر و جمع‌بندی مصالح فراهم
شده و نظریات ارائه شده در رابطه‌روی فرضیات و پژوهشهای فوتری
بگشاییم و در این راه نخست به ذکر این آراء می‌پردازیم.

تا حد اطلاع‌ما، بطروشفسکی یکی از نخستین کسانی است که
بر اساس اطلاعات و مدارک تاریخی کوشیده است دلایل پیدایش گرو-
ههای تعاونی کشاورزی (جفت، فدان) را توضیح دهد، وی در کتاب
«کشاورزی و مناسبات ارضی در ایران عهد مغول»، در چندجا به این
مسئله اشاره می‌کند و دلایل پیدایش این گروهها را ناتوانی خانواده
روستایی در خرید نیروی شخم و کارهای ضروری آبیاری می‌داند.

«... عادتاً يك خانوار منفرد روستایی بسیار فقیرتر و ناتوانتر از
آن بوده که خیش سنگین و یا سبک و گاوان نر را برای کشیدن آن
خریداری کرده، کارهای ضروری آبیاری را انجام دهد... بدین ترتیب
در ایران و کشورهای مجاور آن، يك قاعده کلی حکم فرما بوده که
چند خانوار روستایی متحد شده يك جا خیش و گاو و تخم برای زرع
ابتیاع می‌کردند و باهم مساحت معینی را کشت می‌کردند که «جفت»
یا «فدان» نامیده می‌شده»^{۴۲}.

«جفت، باقطعه زمین شخمی يك خانوار دهاتی مطابقت نداشته و
قاعداً يك خانوار قادر به خرید و نگهداری گاوان نر برای کشش خیش
نبوده، و بدین منظور تا این ایام نیز روستاییان ایران در گروههای

۴۲- بطروشفسکی. کشاورزی و مناسبات ارضی در ایران عهد مغول. ج ۲. ص ۵۵۶

کوچک متحد شده و چند خانوار در یکجا به خرید و نگهداری خیش و عوامل کشش آن اقدام می‌کنند. به موجب یادداشتهایی که در سال ۱۲۷۳ هـ. میرابوالحسن شاه دربارهٔ سیستم تنظیم کرده در ۱۸ روستای ایالت مزبور - متعلق به علی‌خان سربندی ۷۱۰ زوج (جفت) در برابر ۴۷۰۰ خانوار روستایی وجود داشته - و از ۳ تا ۲۰ خانوار یک زوج و به‌طور متوسط هر ۶-۷ خانوار یک زوج [گاو] داشته‌اند. در یادداشت مزبور این رقم متوسط در مورد دیگر روستاهای متعلق به سایر مالکان سیستم نیز تکرار شده است»^{۴۳}.

مسئله آبیاری که پطروشفسکی نیز به آن به‌عنوان یکی دیگر از دلایل پیدایش بنه‌ها اشاره کرده است، به شکل‌های گوناگون محور بسیاری از نظریات دربارهٔ پیدایش بنه می‌باشد.

«علت اصلی به وجود آمدن نظام بهره‌برداری گروهی در شرق از دیدگاه برخی پژوهشگران و شرق‌شناسان همانند، «ویت فوگل» و «وارگا»^{۴۴}، شرایط آب و هوایی (جغرافیایی) به ویژه در نواحی نیمه‌صحرائی، که ضرورت آبیاری مصنوعی به کمک نهربندی و سایر اقدامهای مشابه را ایجاد می‌کند، می‌باشد»^{۴۵}.

دو تن از پژوهشگران مسایل تعاونی و روستایی ایران، بنه‌را حاصل تکامل «بنهٔ آب» و دلیل پیدایش «بنهٔ آب» را اقتصادی کردن بهره‌برداری از منابع کمیاب آب دانسته‌اند.

«... بنه که نوع سادهٔ آن به نام «بنهٔ آب» به صورت همکاری‌زارعان یک ده برای جلوگیری از هدر رفتن آب از طریق مبادلهٔ نوبت آب در قطعات پراکنده و زمینهای واقع در قسمت‌های مختلف ده، در تعدادی از

۴۳- پطروشفسکی. همان منبع. ص ۵۴۹.

44 - (2) - Wittfogel 1962; Varga 1968.

۴۵- حسن ضیاء توانا. «نقش عوامل تولید در شکل‌یابی روشهای تولید گروهی و ساختار قدرت». مجموعهٔ مقالات سمینار جغرافیایی (شمارهٔ ۳). تهران، ۱۳۶۵. ص ۳۲۷.

روستاها دایر است، در برخی از مناطق روستایی تکامل بیشتری پیدا کرده و به شکل يك سازمان متشکل عمل می کند، که در آن نوعی همکاری و تعاون بین زارعان عضو و درزمینهای زراعی متعلق به آنها برقرار می باشد، و مدیریتی به عنوان «سربنه» با همکاری سایر اعضا که به نسبت مشخصی در انجام کارها و بهره برداری سهم اند، اداره کشت و بهره برداری را برعهده دارند»^{۴۶}.

درباره دلیل پیدایش و گسترش «بنهها» پژوهشگران ایرانی نظریات دیگری را نیز عنوان کرده اند، که مسأله کمبود آب، میزان بارندگی، مالکیت و مدیریت و از آن جمله اند.
آقای ساعدلو در این باره می نویسد:

«تشکیل چنین سازمانهایی را می توان بیشتر به علت طریقه خاص آبیاری و مشکلات ناشی از آن دانست. اساس آبیاری در اکثر دهات ایران مبتنی بر روش آبیاری از طریق قنوات و انهار است. در بسیاری از دهات طول نهرهایی که آب را از منبع اصلی به زمین کشاورزی منتقل می کنند، بسیار زیاد است. در بعضی دهات این فاصله متجاوز از ده کیلو متر می باشد. رسانیدن آب از مسافتی چنین طویل به مزارع به صورت فردی ممکن نیست، استفاده از آب و آبیاری مزارعی که مالکیت آن و یا محصولات کاشته شده در آن متعلق به بیش از يك نفر است، سبب تشکیل گروههای متشکل در ده می شود....»^{۴۷}.

آقای ساعدلو در جای دیگر می نویسد:

«... امر آب برای کشاورزی به حدی حیاتی است که در بعضی نقاط اساساً بنه تنها به خاطر آب تشکیل می شود و به همین دلیل هم به آن بنه آبی می گویند، با این توضیح که تشکیل بنه حتماً به آب بستگی ندارد، چرا

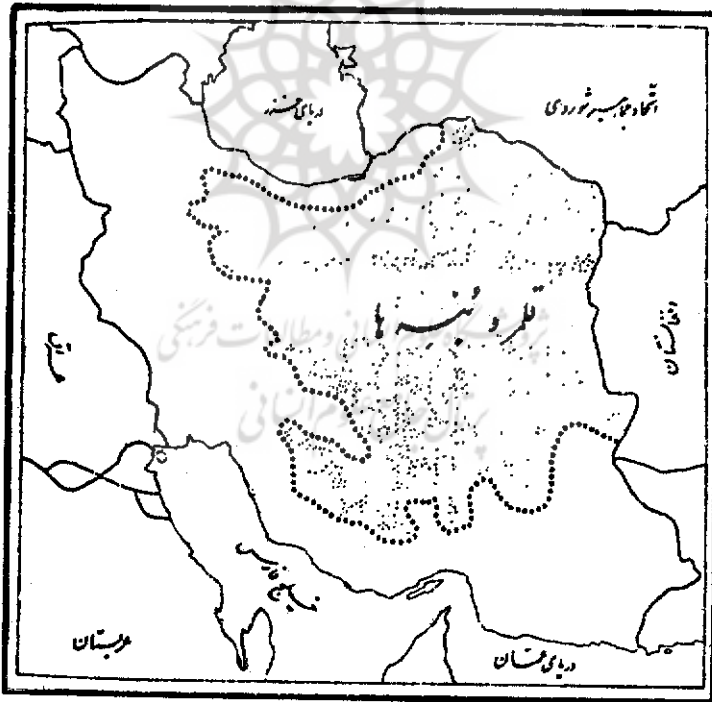
۴۶- مهدی هاشمی - کاظم ودیعی. نهضت تعاونی در ایران. تهران، ۱۳۵۵.

۴۷- هوشنگ ساعدلو. مسایل کشاورزی ایران. تهران، ۱۳۵۷. انتشارات رواق

که در دهات دیم‌کار، نیز بنه‌بندی وجود دارد.....»^{۴۸}
آقای صفی‌نژاد از بنیادگذاران «بنه‌شناسی» در ایران دربارهٔ علت پیدایش بنه‌ها می‌نویسند:

« بنه، صحرا، حراثه که در طول تاریخ کهن زراعی ایران در نیمهٔ شرقی کشور به‌وجود آمده و نظام یافته و شکل گرفته است، نتیجهٔ کمبود باران به مناسبت خست طبیعت در این منطقه و عکس العمل پی‌گیر و تلاش مداوم روستاییان در مبارزه با طبیعت است که به‌خاطر

نقشه شماره ۱ قلمرو بنه‌ها، بر اساس تحقیق آقای صفی‌نژاد*

* جواد صفی‌نژاد . مبانی جغرافیای انسانی . ص ۲۹۴ .

۴۸- هوشنگ ساعدلو . اقتصاد کشاورزی . تهران، ۱۳۴۷ . شرکت تعاونی دانشجویان

دانشکدهٔ اقتصاد . ص ۸۵ و ۸۶ .

نیازهای زراعی خود، نظامهای تولید جمعی زراعی سنتی را در سراسر منطقه باشکالی تقریباً همانند به وجود آورده‌اند.....»^{۴۹}.

آقای صفی‌نژاد در جای دیگر می‌نویسند:

«واحدهای تولید زراعی جمعی که نوعی تعاونیهای سنتی کهن می‌باشند منحصرأ در منطقه کم باران نیمه شمالی منطقه شرقی به وجود آمده‌اند.... اگر مرز این واحدهای تولیدی زراعی را با خط همباران ۳۰۰ میلیمتر مقایسه کنیم، مشاهده می‌شود که تقریباً ونه تحقیقاً برهم منطبقند .

از انطباق خط همباران... با مرز بنه‌ها مشاهده می‌کنیم که در بعضی نقاط نبایستی بنه وجود داشته باشد ولی دارد. (نقشه شماره ۲) بر این اساس بخشهایی استثنایی ایجاد می‌شود که بررسیهای عمیقتری را ایجاب می‌کند تا چگونگی آن آشکار شود»^{۵۰}.

هم ایشان در کتاب «اسناد بنه‌ها» مالکیت يك مالک واحد بريك ده شش‌دانگی را یکی دیگر از دلایل اساسی پیدایش بنه قلمداد کرده‌اند .

«... ادارهٔ املاک خالصه در این منطقه مالک بر تعداد زیادی آبادی‌های «تک مالکی» بوده و بدین سبب زمینه پیدایی بنه‌ها به وجود آمده، زیرا مالکیت يك مالک بريك ده «تک مالکی» یکی از دلایل اساسی پیدایش بنه است»^{۵۱}.

اما آخرین استدلال نه برای پیدایش، بلکه برای گسترش بنه‌ها را وجود مالکان غایب از ده دانسته‌اند .

«... مالکان غایب از ده این قبیل واحدهای زراعی (بنه‌ها) را

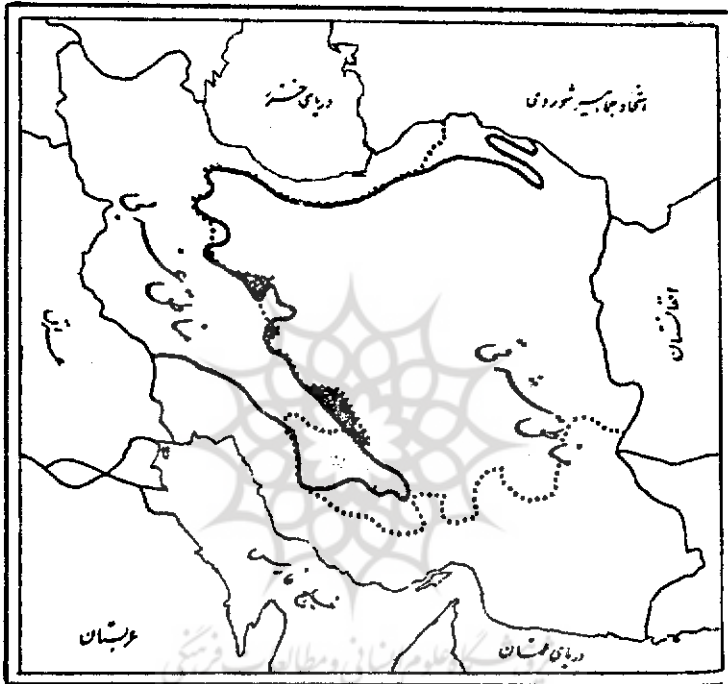
۴۹- جواد صفی‌نژاد . بنه . تهران، ۱۳۵۳ . انتشارات توس . ص بیست و یک .

۵۰- جواد صفی‌نژاد مبانی جغرافیای انسانی با اشاراتی به جغرافیای انسانی ایران .

تهران، ۱۳۶۳ . دانشگاه تهران، ص ۲۹۶ .

۵۱- جواد صفی‌نژاد . اسناد بنه‌ها . تهران، ۱۳۵۶ . دانشکدهٔ علوم اجتماعی و تعاون .

نقشه شماره ۲ انطباق خط همباران و مرز بنده ها و بخشهای استثنایی
بر اساس تحقیق آقای صفی نژاد

* جواد صفی نژاد . همان منبع . ص ۲۹۵ .

بده منظور اداره بهتر املاک خود و کنترل آسانتر رعایای خود تشویق
می کردند»^{۵۲} .

و بالاخره حسن ضیاء توانا می نویسد :

52 - (4) - Ajami. Agrarian Reform, Modernisation and Agricultural Development in Iran.
Aspenpersepolis symposium, Iran Past, Present and Future 1975. P. 15.

به نقل از: مصطفی ازگیاء . جامعه شناسی توسعه و توسعه نیافتگی روستایی ایران .
تهران، ۱۳۶۵ . اطلاعات . ص ۹۹ .

« این واقعیتی است که در نظام بهره برداری گروهی، کشاورزان حق مالکیت فردی بر روی زمین ندارند. این موضوع از یک سو در رابطه با مالکیت اشتراکی یا عمومی می باشد، که در ادوار باستان وجود داشته است، و به نظر بعضی از نویسندگان، شکلی از اشکال مالکیت های اولیه است و امروزه نیز در میان جوامع کوچ نشین مشاهده و اثبات شده است^{۵۳}. و از سوی دیگر در رابطه با مالکیت های بزرگ که از کارگران روز مزد کشاورزی استفاده به عمل نمی آید. بنابراین جهات: در این گونه مالکیتها توزیع و تفویض سالانه مزارع صورت می پذیرد. این کار هم از لحاظ سازمان دهی مناسبتر است، چرا که کنترل قطعات بزرگتر به وسیله گروه های تولیدی آسانتر می باشد تا این که قطعات کوچکتر مابین افراد توزیع شود و هم از لحاظ اقتصادی یعنی تقسیم محصول - حداقل برای مالک عمده - مزایای بیشتری در بر دارد. به هر حال، این مسأله قابل تعمق است که با تغییر، در نوع و روابط مالکیت در سیستان روش تولید گروهی نیز به سرعت از بین رفت، اما در زمین های عمده مالکی باقی مانده است و به حیات خود ادامه می دهد. پس، عامل «روابط مالکیت» در این جریان از اهمیت ویژه ای برخوردار می باشد»^{۵۴}.

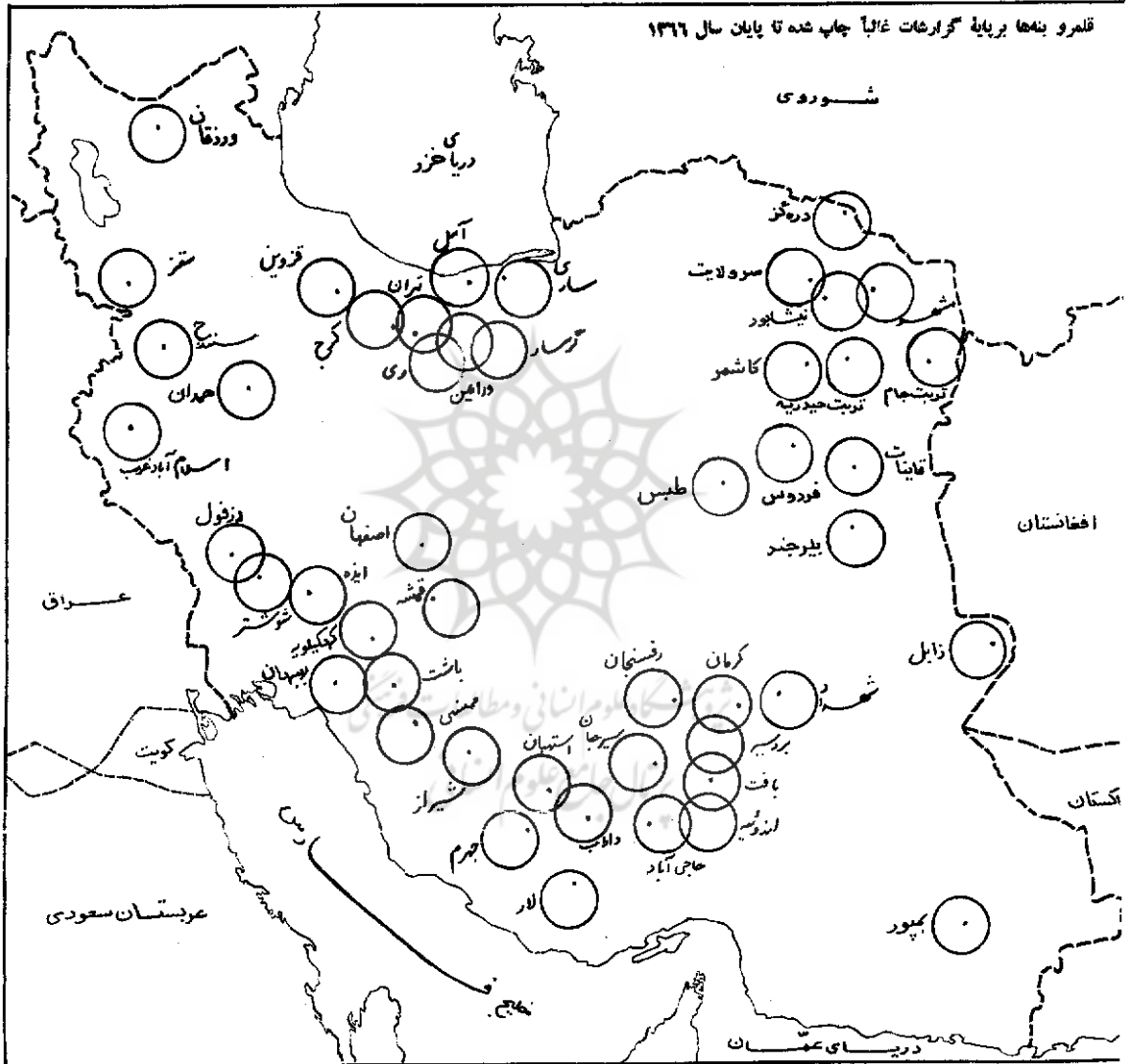
گفتنی است که در حدود ده سال پیش نظری شبیه آنچه که در بالا ذکر شد توسط یکی دیگر از جامعه شناسان روستایی ایران در مورد «بنه بندی» اظهار شده است^{۵۵}.

53 - (5) - Scholz 1976.

۵۴ - حسن ضیاء توفا، «نقش عوامل تولید در شکل یابی روشهای تولید گروهی و ساختار قدرت». مجموعه مقالات سمینار جغرافیایی (شماره ۳). ص ۳۲۸.

۵۵ - بی شبهه «بنه بندی» در کار زراعی در حیات روستایی ایران یادگاری از نظام تولید کهن زراعی می باشد و احتمالاً زارعان ما در روزگاران بسیار کهن در زراعت به صورت دسته جمعی کار می کرده اند. تولید در اجتماع روستایی ما با این شیوه کار زراعی بوده است، شاید این امر از وضع اقلیمی و دشواری تهیه آب و به خصوص شیوه آبیاری ناشی شده باشد.

قلمرو بنه‌ها بر پایه گمرکات غالباً چاپ شده تا پایان سال ۱۳۶۶

ترسیم: احمد فدایی

وبالآخره این که برخی پیدایش بنه‌ها را در پیوند با پستی و بلندی زمین دانسته‌اند :

«دسته‌ای دیگر آنرا (پیدایش نظام تولید جمعی کشاورزی را) در رابطه مستقیم با پستی بلندی ذکر کرده‌اند و گسترش آنرا بیشتر در زمینهای جلگه‌ای و شنی و نیز عمومیت نظام را در سرزمینهای پست و جلگه‌ای دانسته‌اند»^{۵۰}.

در پایان باید افزود با همه اهمیت که مسأله آب و باران و دشواری آبیاری در تاریخ اقتصاد و فرهنگ ایران داشته، و با همه احترامی که برای پیشگامان و تحلیل‌گران «بنه» قایل است، درست یا نادرست براین باور است که: مسایلی همچون کمبود آب و باران و دشواری آبیاری در «بنه» و یا فقر زارعین و عدم امکان تهیه نیروی شخم به صورت انفرادی و یا نوع مالکیت و یا ضرورت مدیریت، هیچ کدام علت اولیه و نخستین پیدایش و گسترش این سازمانها نبوده بلکه علل یاد شده به‌ویژه مسأله کمبود آب و باران و دشواری آبیاری و یا نیاز به نیروی کار فشرده در

در دوره‌هایی که نظام بزرگ مالکی در ایران حاکم بود در بهره‌برداری از زمین «بنه‌بندی» همچنان رواج کامل داشت و مالک برای نظارت بهتر به کارهای زراعی از کار دسته جمعی در زراعت پیروی می‌کرد.....»

[خسرو خسروی . جامعه‌شناسی روستایی ایران . تهران، ۱۳۵۸ . انتشارات پیام (چاپ سوم) . ص ۸۲].

تردیک به همین مبحث نک به دلایل پیدایش «جفت» در روستاهای ایران در : لمپتون . مالک و زارع در ایران . ص ۳۸-۴۲ .

* در واقع مسأله تعویض هر ساله زمین که آقای ضیاء توانا به آن اشاره کرده‌اند به‌مسئله «بنه‌بندی» برمی‌گردد. گرچه اغلب بین «بنه بندی» و وجود «بنه‌ها» (اعم از بنه‌های کامل و بنه‌های میانین) ارتباط تردیکی وجود دارد و در گذشته‌های دور لزوماً چنین بوده است .

۵۶ داودی و طالبی علیرضا: پایان نامه تحصیلی بهمن‌ماه ۵۸ - دانشکده ادبیات مشهد - به‌راهنمایی دکتر سیروس سهامی .

زمانی کوتاه و یا نوع مالکیت بر ابزار تولید و نحوه اعمال مدیریت و غیره تنها سبب تداوم و ابقاء اشکال قدیمیتر این گونه تعاونی‌ها با کارکردهای نوین و اغلب محدودتر آنها شده است.

ظاهراً، موجه‌ترین دلایل پیدایش بنه‌ها، در برخورد با واقعیاتی که تاکنون از بنه‌ها می‌دانیم - که نسبت به وسعت و تفاوت‌های فرهنگی و جغرافیایی ایران چندان هم زیاد نیست - اگر کاملاً رنگ نبازند، بسیار کم رنگ خواهند شد.

واقعیات موجود نشان می‌دهد که با حذف و یا تغییر هر یک از عواملی که به عنوان دلیل پیدایش بنه‌ها ذکر شده است، بنه‌ها باز به زندگی خود ادامه داده‌اند، و یا برعکس در مواردی با وجود ابقاء عوامل یاد شده، بنه‌ها از میان رفته‌اند.

برای نمونه اگر دلیل پیدایش بنه را آن چنان که پطروشفسکی معتقد است، ناتوانی خانواده روستایی در خرید نیروی شخم (گاونر، گاوکار، ورزاب) بدانیم خواهیم دید که این عامل در مناطق مختلف ایران و گاه حتی در یک منطقه واحد به شکل‌های گوناگونی دیده می‌شود.

در برخی بنه‌ها هر عضو دارای یک رأس گاو کسار می‌باشد. مانند برخی «یازوها» (بنه‌های هم‌ترازانه) ^{۵۷} در دهستان سرولایت نیشابور ^{۵۸} و برخی بنه‌ها در جنوب تهران مانند بنه‌های روستای «اراد» «فشاپویه» ^{۵۹} و برخی حراشه‌های بردسیر کرمان ^{۶۰} و صحراها (بنه‌ها) ^{۶۱}ی تربت جام. در برخی بنه‌ها «سربنه» (زعیم) دارای یک جفت گاو بوده، در

۵۷- نام گذاری از نگارنده است. نک به: گونه سفارشی بنه‌ها در قسمت دوم همین مقاله.

۵۸- نک به: محمدحسین پاپلی پردی - جلیل حسن‌پور رضوی. «یازو» (نمونه‌ای از نظام سنتی بهره‌برداری در شمال خراسان). مجموعه مقالات سمینار جغرافیایی (شماره ۳) ص ۳۹۶.

۵۹ و ۶۰ و ۶۱- جواد صفی‌نژاد. بنه. ص ۱۵۸ و ۱۰۵ و ۱۰۶.

حالی که چند عضو دیگر فاقد آن بودند، مانند «حراثته‌ها» (بنه‌های نهم‌ترازانه)^{۶۲} در روستاهای حاجی‌آباد بندر عباس همچون روستای «جایین»^{۶۳}. و گاه سربنه دارای دو جفت (دوبند) گاو کار و تعداد زیادتری الاغ بود، مانند «حراثته‌ها»های جلگه‌نوق رفسنجان^{۶۴}.

باید توجه داشت، که در بعضی مناطقی، که چندان هم کم نیستند، کشاورزان خرده مالک جزء و متوسط (دهقانان) و کشاورزان صاحب نسق (رعایا) با داشتن یک جفت گاو و حتی یک رأس به شکل تک‌خانواری به کشت و زرع می‌پرداخته‌اند.

در برخی مناطق نیروی شخم (گاوکار) مورد نیاز توسط ارباب تأمین می‌شده است. این مسأله در مورد واحدهای زراعی ارباب‌تک‌خانواری نیز صادق بوده است، همچون برخی بنه‌های ارباب رعیتی جنوب تهران^{۶۵} و یا برخی یازوهای شمال خراسان (بندار و دهقانی)^{۶۶}.

در برخی مناطق قشر ثالثی گاوکار را وارد بنه می‌ساخته است، مانند گاو‌بند در بنه‌های گاو‌بندی جنوب تهران^{۶۷} و یا قشر «گودار» در «پاگاو»ها و سیستان^{۶۸} که احیاناً همین «پاگاوها» پایه اصلی اظهار نظر پطروشفسکی دربارهٔ پیدایش بنه‌ها بوده است^{۶۹}.

جالب این‌که در سیستان و «غیر از اشکال تولید گروهی (باگاو)»، نوع بسیار محدودی از بهره‌برداری زمین به گونهٔ فردی به نام «گلگیر»

۶۲- نام‌گذاری از نگارنده است.

۶۳ و ۶۴- بر پایهٔ کار میدانی نگارنده.

۶۵- نک به: جواد صفی‌نژاد. بنه. ص ۷۰ و ۱۰.

۶۶- نک به: محمدحسین پاپلی یزدی - جلیل حسن‌پور رضوی. منبع پیشین. ص ۴۰۰.

۶۷- جواد صفی‌نژاد. بنه. ص ۷۰.

۶۸- حسن ضیاء توانا. «نقش عوامل تولید در شکلیابی روشهای تولید گروهی و

ساختار قدرت». مجموعهٔ مقالات جغرافیایی (شماره ۳). ص ۳۲۲.

۶۹- نک به: پطروشفسکی. کشاورزی و مناسبات ارضی در ایران عهد مغول، ص ۵۴۹.

نیز جود داشته که بهره برداری از آن به وسیله اعضای خانواده یا گلگیر- کار و یا استخدام کارگر صورت می پذیرفته است^{۷۰}، که نیروی شخم در این واحدهای زراعی فردی نیز توسط «گودار» تأمین می شده است^{۷۱}.

زیاده براین در برخی بنه های دیم کار شخم بالاغ، شتر و اسب نیز انجام می گرفته^{۷۲}. و قیمت الاغ اغلب نصف قیمت گاونر بوده است و در- ضمن وجود همیاری در «گاو به گاو» می توانسته در بر طرف کردن کمبود نیروی شخم بسیار مؤثر باشد^{۷۳}.

به این تفاوتها، وجود بنه های خرده مالکی قبل و بعد از اصلاحات ارضی، با وضعیت اقتصادی مناسب و برخی بنه های در حال گسترش در جنوب خط خرما، با بازده اقتصادی بالا و استفاده از نیروی ماشین و تراکتور را باید افزود.

همچنین در مورد «دشواری آبیاری» که در نظریه پطروشفسکی انعکاس یافته و سپس توسط برخی محققان ایرانی تکرار شده، باید گفت: اصولاً بسیاری از بنه های ایران دیم کار بوده^{۷۴} و یا در آبیاری بادشواری چندانی روبرو نبوده اند، و در برابر روستاهای زیادی با مشکلات فراوان آبیاری آب رسانی و آبیاری مانند «فاویان» گلپایگان^{۷۵} و «فرزبان»

۷۰- حسن ضیاء توانا. منبع پیشین. ص ۳۲۹.

۷۱- همان منبع. ص ۲۳۲.

۷۲- هوشنگ ساعدلو. اقتصاد کشاورزی تهران، ۱۳۴۷. دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران.

(پلی کبی). ص ۸۴ و ۸۵.

۷۳- درباره «گاو به گاو» (همگاو) نک به: مرتضی فرهادی. «فرهنگ یاری در

کشتکاری». ماهنامه جهاد. ش ۸۳ (بهمن ۱۳۶۴). ص ۳۷ و ۴۳.

۷۴- هوشنگ ساعدلو. منبع پیشین. ص ۸۴ و ۸۵ و ۹۳ و :

پاپلی یزدی - حسن پوررضوی. «یازو». مجموعه مقالات جغرافیایی (شماره ۳).

ص ۳۷۹ و ۳۸۰.

۷۵- درباره نحوه سنتی، آبیاری در «فاویان» نک به: مرتضی فرهادی. «یاریگرها و خودیاریهای سنتی در زمینه آب و آبیاری در ایران». ماهنامه زیتون. ش ۴۴ (اسفند

الیگودرز^{۷۶} «نیمور» و «باقرآباد» محلات^{۷۷}، حداقل درپیش از اصلاحات ارضی فاقد بنه بوده اند.

و یا اگر کمی میزان بارندگی را، دلیل پیدایش بنه بدانیم، می بینیم انواع بنه ها چه در مناطق پرباران غرب و شمال و چه در مناطق کمتر از ۲۰۰ میلیمتر وجود داشته اند. همچون بنه دیم کار هم تر از آنه در روستاهای ساری با حدود ۸۰۰ میلیمتر باران سالیانه^{۷۸} و بنه های برنج کار در (گوشته گاوشته) در روستاهای آمل و بابل^{۷۹}.

ضمناً توجه به شکلهای ساده شده و تحلیل رفته و اشکال میانین و حد وسط «بنه» که هنوز نیز بقایای آن در بسیاری از مناطق ایران قابل مشاهده می باشند، نشان می دهد که قلمرو بنه ها هر چه به گذشته برگردیم وسیعتر بوده و هم اکنون نیز از آنچه که تا به حال گمان می رفته گسترده تر است، به عبارت دیگر با گذشت زمان قلمرو بنه ها کوچکتر شده، درحالی که میزان بارندگی در این مدت اگر کمتر نشده باشد، بیشتر نشده است.

در ضمن گرچه برخی از مناطق ایران از نظر بارندگی جزو مناطق خشک به شمار می آیند، اما همین مناطق جزو مناطق پر آب ایران محسوب می شوند مانند خوزستان و فارس و جالب این که برخلاف تصورات قبلی در این دو منطقه همچون مناطق پرباران و پر آب ساری و آمل و بابل و برخی شهرهای آذربایجان تعداد زیادی از انواع بنه، اعم از بنه های

۱۳۶۳). ص ۴۱ و ۵۹.

۷۶- همان منبع.

۷۷- نك به: مرتضی فرهادی. «جوی روی و بیل گردانی در تیمور محلات». نامه فرهنگ ایران. دفتر یکم (۱۳۶۴).

۷۸- پاپلی یردی - حسن پور رضوی. «یازو». مجموعه مقالات جغرافیایی.

۷۹- ناصرالدین ظاهری. «گاوشته در مناطق دشت سرآمل و به ویژه در روستای رشکلا»

«کدبن» (کار دانشجویی بانظارت نگارنده). ۱۳۶۷. (دست نوشته).

کامل^{۸۰} و بنه‌های میانی^{۸۱} و حتی بنه‌های برنجکار^{۸۲} گزارش شده است. آنچه تا حال در رد دلایل بنه‌شناسان دربارهٔ چگونگی پیدایش بنه گفته شده، در مورد نظریهٔ پیدایش بنه به‌خاطر وجود نظام بزرگ مالکی و شش دانگی بودن (تک مالکی) برخی روستاها نیز صادق است، و می‌توان گفت که مالکیت و مدیریت ناشی از آن که به‌شکلهای گوناگون اعمال می‌شده است، در برخی مناطق می‌توانسته سبب تقویت و تداوم بنه‌ها و یا تضعیف و فرسایش آنها شود.

آنان که اصلاحات ارضی را تنها سبب نابودی بنه‌ها و در نتیجه پیدایش بنه‌ها را به‌خاطر نظام بزرگ مالکی می‌دانند از این واقعیتها غافل بوده‌اند که:

اولاً، وجود بنه‌های میانی و آثار بنه‌های متلاشی شده، پیش از اصلاحات ارضی نشان می‌دهد، که از دهه‌ها و حتی سده‌های پیش و به دلایل گوناگون به تدریج از شدت و وسعت قلمرو بنه‌ها کاسته شده، و اصلاحات ارضی در حقیقت، ضربهٔ آخر و نقطهٔ عطفی در این تلاشی بوده است. ثانیاً: برخی از عواملی که در تلاشی بنه‌ها مؤثر بوده‌اند، عملیهایی هستند که اصولاً شرایط و زمینهٔ سیاسی و اجتماعی و اقتصادی اصلاحات ارضی را چه در جوامع جهانی و چه در ایران فراهم ساخته‌اند. ثالثاً: وجود بنه‌های خرده مالکی چه قبل از اصلاحات ارضی^{۸۳} و چه

۸۰- لمپتون . مالک و زارع در ایران . ص ۶۴۴ .

۸۱- نك به «بن‌کو» در: سیروس سلمان‌زاده. «نوآوری در نظام کشاورزی سنتی شمال خوزستان». مجله علمی کشاورزی . ش ۴ (آبانماه ۱۳۵۶) .

۸۲- غلامحسین صالحی . منوگرافی ده «چشم ریخان» ایذه . پایان‌نامه لیسانس . ۱۳۵۱ دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

۸۳- مرتضی زارعی . بررسی وضع بنه در روستای ولیان . پایان‌نامه لیسانس . تهران دانشکده علوم اجتماعی . (نسخهٔ ماشین شده) . و:

و نك به: صحراها (بنه‌ها) ی روستای «امغان» تربت جام در، صفی‌نژاد . بنه . ص

بعد از آن^{۸۴} و رشد بنه‌های «مهاجر کار» و «صیفی کار» در جنوب خط خرماس^{۸۵} نشان می‌دهد که دلایل فرسایش و تداوم و گسترش بنه‌ها، به تبیین دقیقتر و سببجویی همه‌جانبه‌تری نیازمند است.
به‌طور فشرده می‌توان گفت:

اولاً: عوامل پیدایش بنه با عوامل تداوم آن متفاوت است. عوامل پیدایش بنه همچنان که برخی بنه‌شناسان اشاره کرده‌اند^{۸۶} به‌مسایل تاریخی و به‌ویژه ماقبل تاریخی زندگی بشر و از آن‌جمله ایرانیان بازمی‌گردد و دلایل خاص خود را دارد.

ثانیاً: عوامل تداوم بنه گوناگون بوده و از مکانی به مکان دیگر و از زمانی به زمان دیگر فرق کرده و هر کجا که عامل و یا عواملی از گروه عوامل تداوم بنه حذف شده، عامل و یا عوامل دیگری جایگزین آن شده است.

ثالثاً: عوامل تداوم بخش نیز به‌درستی شناخته شده نیست و همه عوامل حتی در یک نوع و در یک منطقه به پژوهشهای بیشتری نیازمند است.

عجالتاً به نظر می‌رسد که جز عامل قوی اما خاموش «سنت» (شیوه‌های قومی و عادات اجتماعی کهن) و پتانسیل فرهنگی حاصل از آن و عامل ضرورت اقتصادی «که لفظ عامی است برای بسیاری از دلایل

۸۴- نک به: صفی‌تژاد. بنه و عجمی. ششده‌انگی. ص ۶۱ و ۶۲ و سیروس سلمان‌زاده

منبع پیشین. و پاپلی یزدی - حسن‌پور رضوی. منبع پیشین. و:

خسرو خسروی، جامعه‌شناسی روستایی ایران. تهران، ۱۳۵۸. انتشارات پیام. ص ۸۶

و ۸۷ و ۹۲.

۸۵- نک به: سیروس سلمان‌زاده. همان منبع. و براساس کارمیدانی تگارنده در

«حاجی‌آباد» بندر عباس.

۸۶- نک به: خسرو خسروی. جامعه‌شناسی روستایی ایران. تهران، ۱۳۵۸. انتشارات

پیام. ص ۸۲. و. حسن ضیاء توانا. همان منبع. ص ۳۲۸.

یاد شدهٔ بنه‌شناسان، که در هر کجا به شکلی خود را نشان می‌دهد، جایی به شکل نیاز به کار فشرده، در یک زمان و یا زمانهای متعدد، مانند نیاز به نیروی انسانی فراوان و فشرده در بنه برنجکار (قراع، گاوشته، گوشته) و یا نیاز به نیروی فراوان گروه برای وجین علفهای هرز در بنه‌های دیم‌کار (همازی) در شمال ایران^{۸۷}، و یا به خاطر صرفه‌جویی در مصرف آب کشاورزی، و یا دشواری آبرسانی از منابع آبیاری تا کشتزار و یا دشواری آبیاری، و بالاخره کمبود نیروی شخم و یا دلایل کمتر پنهان و بیشتر آشکار اقتصادی دیگر. و عامل «مدیریت» که ممکن است از کانال مالکیت (اعم از مالکیت فردی و دسته جمعی) و یا از کانال سنت و یا هر دو اعمال شود، بایده‌دنبال عوامل مجهول اجتماعی دیگر در تداوم بنه‌ها بود.

کار بر روی «تعاونیهای سنتی» در ایران بسیار نو پا است، بی‌شک با تراکم کار در زمینه بنه‌ها از سویی و سایر «تعاونیهای سنتی» همچون «واره» و «مال» از سوی دیگر و همچنین مطالعهٔ بیشتر بر روی سایر «یارگیریها» («خودیاریها»، «همیاریها» و «دگریاریها») راه برای تحلیل دقیقتر و همه‌جانبه‌تر بنه‌ها هموار خواهد شد.